

Radvilė Racėnaitė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Lietuvių mitologiniai tikėjimai L. A. Jucevičiaus raštuose

Į Liudviko Adomo Jucevičiaus aprašytus lietuvių mitologinius tikėjimus ir kitą su mitologija susijusią tautosakinę ir etnografinę medžiagą dėmesį esu atkreipusi jau seniai, dar studijų metais. Jau tuomet sukirbėjo mintis, kad jo veikla šioje srityje, o ir patys veikalai, kaip galimas mitologinės informacijos šaltinis, nėra pakankamai įvertinti ir galbūt net nuvertinti. Man rodos, kad tokį įspaudą uždėjo autoritetingas, bet gana kritiškas lietuvių literatūros tyrinėtojos Meilės Lukšienės žvilgsnis. Ji prisidėjo rengiant pirmuosius ir kol kas išsamiausius Jucevičiaus „Raštus“ lietuvių kalba (priminsiu, kad jie pasirodė 1959 metais ir „Per šimtą su viršum metų, kurie skiria mus nuo [šių] L. Jucevičiaus raštų pasirodymo, nė viena jo knyga nebuvo nei išversta į lietuvių kalbą, nei pakartota antru leidimu“ (Jucevičius, 1959, p. 8), tokia situacija iš esmės išliko ir iki šiol) ir parašė išsamų įvadą, kuriame ir įvertino Jucevičiaus veiklą, taip pat aptarė ir jo įdirbį mitologijos tyrimų srityje. Štai profesorė teigia:

„Jis – mokslininkas mėgėjas, entuziastas romantikas“ (Jucevičius, 1959, p. 5); kuris „nebuvo nei gilesnio talento literatas, nei juo labiau didelis mokslininkas“ (Jucevičius, 1959, p. 7). „Jis rinko liaudies dainas, pasakas, priežodžius, papročius, tikėjimus ir kt. ne kaip mokslininkas, išstudijavęs įvairius etnografijos ir folkloristikos metodus bei reikalavimus, o kaip poetas romantikas“ (Jucevičius, 1959, p. 32).

Taigi tyrėjos nuolat pabrėžiama, kad Jucevičius buvo romantikas, ir taip tarsi susidaro įspūdis, kad tai yra tam tikras trūkumas. Tai tapo tarsi tokiu įdagu, sutartine kvalifikuota nuomone, kurios nemėginta klibinti ir iš naujo vertinti pačių Jucevičiaus veikalų. Kaip pastebi etnologas Arūnas Vaicekauskas, „Jucevičiaus asmenybę bei darbus ir toliau lydi daugiau neigiama nei teigiama nekritiško tyrinėtojo aura, [...] tebevyrauja raginimai nepasitikėti romantikų darbais“ (Vaicekauskas, 2001, p.193).

Tuo tarpu iš esmės romantizmas buvo visos XVIII a. pabaigos – XIX a. epochos ženklas ir ryški intelektualinė orientacija. Mano manymu, tokia Jucevičiaus pasaulėžiūros ypatybė, nulėmusi ir jo veiklos pobūdį, ir jo veikalų turinį, visų pirma ir turėtų būti vertinama epochos kontekste, kaip tam tikras gana plačiai paplitęs mąstymo ir sąveikos su tikrove būdas.

Tuomet galime pamatyti, kad Jucevičius iš esmės buvo „itin tipiškas XIX a. ketvirtojo-penктоjo dešimtmečio Lietuvos inteligentijos atstovas“ (Jucevičius, 1959, p. 7), kurį patį galėtume priskirti ir įtraukti į Jucevičiaus sudarytą „mokytų žemaičių“ sąvadą.

Žinoma, dera sutikti, kad žvelgiant iš grynojo akademinio mokslo pozicijų, toks Jucevičiaus veiklos vertinimas yra iš dalies teisingas, ypač, jei jo veikaluose ieškoma

papildomų faktų šiais laikais vykdomiems moksliniams mitologijos tyrimams, su šių dienų mokslo žiniomis, taikant šių laikų metodologijas ir turint visai kitais, dideliais kiekiais sukauptą tautosakinę ir mitologinę medžiagą archyvuose, publikuotą rinkiniuose. Tačiau, man atrodo, kad žymiai produktyvesnis kelias yra į Jucevičių ir jo veiklą žvelgti jo epochos kontekste – tuomet galime geriau suprasti, kas nulėmė tokį, o ne kitokį jo veikalų pobūdį, kaip greta visiškai autentiškų tikėjimų, burtų, prietarų, orų spėjimų aprašų, radosi ir beletrizuoti padavimai ar mitologinius dainų motyvus apibendrinantys siužetai, pateikiami kaip mitologinės ar etiologinės sakmės.

Kaip apibendrino Norbertas Vėlius, „svarbiausias jo veikalas – „Lietuva, jos senovės paminklai, buitės ir papročiai“ („Litwa pod względem starożytnych zabytkow, obyczajow i zwyczajow“, 1846)“, nemaža etnografinių, tautosakinių ir mitologinių žinių apie žemaičius pateikta apybraižose „Žemaičių žemės bruožai“ („Rysy Żmudzi“, 1840), „Žemaičių žemės prisiminimai“ („Wspomnienia Żmudzi“, 1842)“ (*Vėlius, pareng., 1997, p. 165*).

Šie veikalai rodo, kad L. A. Jucevičius rinko tautosaką, visų pirma siekdamas rekonstruoti mitologiją ir atskleisti kaimo žmonių pasaulio supratimą. Kilęs „domėjimasis savo tautos didvyriška praeitimi, kalba, papročiais“, kai „mitologija laikoma vienu svarbiausių kultūros brandumo ir savarankiškumo rodiklių“, smarkiai paveikė ir Jucevičių (*Vėlius, pareng., 1997, 165–166*).

N. Vėlius atkreipė dėmesį į Jucevičiaus veikalų išskirtinumą kitų to meto mitologijos tyrėjų kontekste: „tačiau lietuvių mitologiją L. A. Jucevičius stengėsi atskleisti ne remdamasis senaisiais rašytiniais šaltiniais, kaip tai darė T. Narbutas, kuriuo jis labai žavėjosi, ir kiti ano meto istorikai (J. Jaroševičius, S. Daukantas, J. I. Kraševskis), o dar gyvais liaudies papročiais, tikėjimais, burtais bei prietarais, turtinga ir įvairialype liaudies kūryba. Beveik visą savo trumpą, bet intensyvų ir permainingą gyvenimą jis rinko tautosaką ir etnografinę medžiagą, o ją rinkdamas ir skelbdamas daugiausia dėmesio kreipė į tuos faktus, kuriuose atsispindi senoji liaudies pasaulėžiūra, religija ir mitologija“ (*Vėlius, pareng., 1997, p. 165–166*). N. Vėlius taip pat yra paskaičiavęs, kad, „pavyzdžiui, knygoje „Lietuvių liaudies priežodžiai“ daugiau kaip trečdalis paskelbtų priežodžių yra mitologinės tematikos, juose iškeliamos populiarios, net palyginimais tapusios velnių, raganų, aitvarų ir kitų mitinių būtybių ypatybės“ (*Vėlius et. al., 1997, p. 166*). Toliau jis apibendrina, kad „aiškinant šiuos kūrinius pateikiamos ištisos pasakos, sakmės, kuriose veikia šios būtybės, daug senųjų tikėjimų, burtų ir prietarų. Daugiausia knygoje paskelbta priežodžių apie populiariausią žemaičių mitinę būtybę velnią (kipšą, vokietuką) [...]. Knygoje „Žemaičių žemės prisiminimai“ pateiktos sakmių ir padavimų nuotrupos – apie žemaičių „didvyrius“ Garbenį, Džiugią, milžiną Alcį ir jo žmoną Jauterytę,

palaidotą ant Šatrijos kalno, Užvarmio nimfą, jūros deives čeltyčias, ištisai perpasakota pasaka apie velnio ir žmogaus varžybas, sakmė apie berną ant Šatrijos kalno Joninių naktį, padavimas „Jūratė ir Kastytis“, aprašytos visos svarbiausios žemaičių kalendorinės šventės nuo Naujųjų metų iki Kalėdų [...]. Centrinę vietą mitologija užėmė ir svarbiausiame L. A. Jucevičiaus veikalė „Lietuva“ (*Vėlius, pareng., 1997, p. 166*). Visa mitologinė medžiaga šiame veikalė sugrupuota į atskirus skyrius, kuriuose aptariamos įvairios lietuvių mitologijos sritys.

Viename iš jų (pavadintame „Mitologijos pradai“) apibūdinamos atskiros mitinės būtybės (Laumė, Laimė, Karaliūnė, undinės, kaukai ir kt.), kitame („Metamorfozės lietuvių mitologijoje“) – gyvūnai ir augalai, kurie, liaudies įsitikinimu, esą kilę iš žmonių (gegutė, lakštingala, blezdinga, vyturys ir kt.), [čia pateikiama ir nemažai autentiškų lietuvių etiologinių sakmių], dar kitame [skyriuje] – gyvūnai ir augalai, kuriems lietuviai pripažindavo antgamtinę galią (arklys, tauras, jautis, šuva, ožys ir kt.). Mano nuomone, itin vertingi Jucevičiaus sukaupti įvairūs tikėjimai, burtai ir prietarai, oro ir derliaus spėjimai pateikiami skyriuose „Pagonybės liekanos“, „Burtai“, „Pranašystės“, senieji papročiai ir apeigos – skyriuose „Papročiai“, „Papročiai, susiję su tam tikromis metų dienomis“, „Kaimo iškilmės“, „Apeigos“. Visos minėtos lietuvių dvasinio gyvenimo sritys, kaip teigė pats autorius, apibūdinamos remiantis iš žmonių surinkta medžiaga ir retai kada pasiremiamą senųjų rašytinių šaltinių informacija, kuri dažniausiai imama iš T. Narbuto veikalė „Lietuvių mitologija“ (1835) (plačiau žr. *Vėlius, pareng., 1997, p. 167*).

Svarbu dar kartą pabrėžti, kad „šalia poetinio pasakojimo rūbu papuošto, laisvai perpasakoto mito ar net pseudomitinio teksto beveik visuomet aptiksime iš gyvosios liaudies tradicijos pasiskolintų, su tekste minimais objektais ar reiškiniais susietų tikėjimų ar net buitinio pobūdžio pasakojimų, kuriais mėginama patvirtinti mitinės informacijos tikrumą“ (*Vaicekauskas, 2001, p.194*).

Nors visi Jucevičiaus veikalai publikuoti lenkų kalba, tačiau ta tautosakinė ir mitologinė medžiaga, kuri laikytina autentiškais užrašymais, ir jo darbuose gana lengvai atpažįstama kaip lietuviškos kilmės. Net ir tie dalykai, kuriuose galėtum įžvelgti autorinės Jucevičiaus kūrybos ženklus (minėtieji romantizuoti padavimai apie pilkapiuose palaidotus milžinus karžygius, pasakojimai apie metamorfozes), irgi gana lengvai susiejami su lietuviško folkloro terpe.

Matyt, apie Lietuvą ir Žemaitiją Jucevičius rašė lenkiškai ne tik vedamas tuometinės sociokultūrinės tradicijos, bet ir suvokdamas, kad taip pasieks didesnės sklaidos. Tai, kad lietuvių kalba nebuvo jam kažkaip nepriimtina, rodo, jo veikalė „Lietuva“ pirmasis skyrius, kuriame kaip sykis jis aukština lietuvių kalbą, vadina ją „tokia harmoninga, tokia taisyklinga ir gramatikos atžvilgiu tobula“ (*Jucevičius, 1959, p. 62*), „ji tinka poezijai, kad ja galima išreikšti visus sielos sąjūdžius ir jausmus“ (*Jucevičius, 1959, p. 63*), o jos didingumą nusako,

sugretindamas su idealizuota Lietuvos praeitimi. Esą kalba yra „skambi ir laukinė, kaip skardas tų miškų, kuriuose yra gimusi, vyriška, kaip tie galiūnai, kur, išėję iš gūdžių girių, savo rago aidais gąsdino klastingus kaimynus vokiečius ir kėlė siaubą tolimose Perekopo ordų stovyklose, tranki, kaip tos puotos prie užkurtų laužų, priešą nugalėjus!“ (*Jucevičius, 1959, p. 62*); „kalba tai yra tautos turtas, ir niekas neprivalo užmiršti, kaip jo tėvai kalbėjo!“ (*Jucevičius, 1959, p. 72*).

Tad galima teigti, kad „savo kūryba Jucevičius atspindėjo to meto Lietuvos bajorijos dalyje ryškėjantį atsigręžimą į lietuvišką kultūrą, tautinio atgimimo tendencijas“, bet ir dviem kalbomis grįstos Lietuvos kultūros raišką, kuri vėliau, jau kitų lietuvių tautos budintojų dėka vis dėlto išsirutuliojo iki lietuviškosios etninės Lietuvos sampratos.

Jucevičiaus veikaluose ryškėja dvejopas santykis su lietuvių ir žemaičių tautos svarbą pagrindžiančiais mitologiniais vaizdiniais. Viena vertus, tai Lietuvos didžiosios kunigaikštystės istorijos atošvaitos, didžios Lietuvos praeities mitas (tautinis pasakojimas) ir, kita vertus, liaudies kasdienė mitologija, tautosaka, prietarai, tikėjimai – galima sakyti, kad tai dvi tautinio identiteto plytos, ant kurių iš esmės susiformavo ir 1918 m. Lietuva. Toks dvidalis vaizdinys, kai dėmesys skirtas pakylėtai, romantizuotai LDK istorijai ir drauge lietuvių tautosakai, etnografijai, gyvavo ir tarpukariu (galima prisiminti 500 Vytauto Didžiojo mirties metinių paminėjimą tarpukariu, kuris tapo kone Vytauto Didžiojo kultu ir tuo pačiu tą išskirtinį dėmesį liaudies kultūrai, Lietuvių tautosakos archyvo įkūrimą, folkloro ir etnografijos ekspedicijų gausą ir skatinimą rinkti tokią medžiagą, galų gale Lietuvos prisistatymus pasaulinėse pasiekimų parodose tuo laikotarpiu, kai nemenka ekspozicijų dalį sudarydavo liaudies meno dirbiniai ir su liaudies vaizdiniais susiję eksponatai). Šiuo ekskursu į XX a. noriu pasakyti, kad Jucevičius priklausė tai mokytų lietuvių (žemaičių ir lietuvių) terpei, iš kurios būtent ir radosi ta, galų gale realizuota paskata sukurti būtent tokiais idealistiniais pamatais paremtą Lietuvos valstybės vaizdinį.

Jucevičiaus raštuose šis Lietuvos istorinės didybės vaizdinys atsikartoja jo apibendrinamuosiuose apmąstymuose. Štai, veikalo „Lietuva“ prakalba pradedama tokiais žodžiais: „Lietuva, kitados buvusi plati šalis, siekusi savo valdomis nuo Juodosios ligi Baltijos jūros, [buvo] garsi nepaprastu savo žmonių narsumu...“ (*Jucevičius, 1959, p. 55*), nuolat atsikartoja kovų su kryžiuočiais motyvas, Jucevičiui svarbūs, romantizuoti ir idealizuoti herojai. Itin dažnai jis, kaip tikras žemaitis, kaip tokį didžiavyrį vaizduoja kunigaikštį Kęstutį, kuris suvaldo kryžiuočių gaivalą: „Smarkusis Kęstutis, Žemaičių žemės kunigaikštis, išsivedęs savo pulkus mušti šarvuotųjų vienuolių, kurie, dangstydamiesi noru atversti mūsų tėvus į

tikėjimą, ieškoję vien naudos sau, švento kryžiaus vardu plėsdami svetimus kraštus, grobdami turtus, žudydami bejėgius senelius, išplėšinėdami vaikus iš motinų glėbio ir ugnimi bei kalaviju žymėdami savo barbariškus žygius!“ (*Jucevičius, 1959, p. 95*).

Dėsninga, kad tokie drauge ir istoriniai, ir mitologiniai motyvai apie idealizuotą Lietuvos praeitį ir jos didžiavyrius randasi ir Jucevičiaus skelbiamuose padavimuose, pavyzdžiui, apie didžiavyrį milžiną karžygį Džiugą, kuriam palaidoti esą supiltas Džiuginėnų piliakalnis, arba apie Garbenio kalną, pavadintą „pasak liaudies padavimo, įžymaus kitados Žemaičių žemės didžiavyrio dainiaus vardu“, apie kurį jis girdėjęs „ne sykį savo auklę pasakojant [...], kaip stebuklingu savo kalaviju, paties Kovo iš dangaus atsiųstu, vienu moju tūkstančius vokiečių išguldęs“ ir „paskui savo didžiu balsu, į jaučio baubimą panašiu, savo pergales apdainavęs“ (*Jucevičius, 1959, p. 368–369*).

Tyrėjų spėjama, kad minėtieji padavimai apie milžiną Džiugą, didžiavyrį Garbenį ir kitus panašius herojus yra pagražinti Jucevičiaus plunksnos. Tačiau ką svarbu ir būtina pažymėti, kad šie papildomi akcentai liaudiškuose kūriniuose pridedami labai kūrybiškai ir, galima sakyti, organiškai papildo jau savaiame į istorinę praeitį mus kreipiančių liaudies pasakojimų nuotaiką. Ir iš esmės įsirašo į tą vėlyvosios tautosakos (čia gal visų pirma minėtinos literatūrinės kilmės dainos), kuriai būdinga baladiškoji, romantiškoji gaida, barą.

Atskirai paminėtinas Jucevičiaus paskelbtas padavimas apie Jūratę ir Kastytį. Žinoma, prie šios istorijos išpopuliarinimo prisidėjo ir kiti autoriai, o Lietuvoje ji, visų pirma, tapo žinoma Maironio baladės dėka. Vis dėlto, tai, kaip šis siužetas išplito, tapo bendralietuviška mitologine savastimi, iki šiol yra populiarus, žinomas, atpažįstamas ir svarbus mums visiems, rodo, kad Jucevičius labai gerai pažino lietuvių savimonę, mitologinę jos dedamąją, todėl net jei šis padavimas ir nėra griežtąja prasme visiškai autentiškas, tačiau jis atitinka tam tikrus archetipinius lietuvių mitologijos vaizdinius, o dėl baladiškų aistrų, dramatiškos pabaigos ir romantizuotos atmosferos, matyt, randa dar stipresnę atsaką žmonių širdyse.

Svarbu pažymėti, kad Jucevičius liaudies tradicijas pažino iš vidaus. Kaip jis pats sako, „Dar jaunas berniukas būdamas, mėgdavau visokius mūsų liaudies apsakymus ir padavimus, klausydavausi jų susidomėjęs. Ilgais žiemos vakarais, [...] aš bėgdavau į šeimyninę ir klausydavausi ausis pastatęs darbščių mūsų verpėjų šnektų, sakmių ir dainų“ (*Jucevičius, 1959, p. 57*).

Vedamas savo asmeninių interesų, o taip pat ir dėka studijų Vilniaus universitete, vėliau Dvasinėje akademijoje, Jucevičius buvo įgijęs ir neblogą klasikinių kultūrų pažinimą, tai yra, gerai išmanė antikinės mitologijos, kitų senųjų kultūrų (pvz. Egipto), žinoma, Biblijos

kontekstus. Taip pat domėjosi ir savo darbuose rėmėsi sulyginimais su aplinkinių tautų (latvių, slavų) tautosaka ir mitologija, neretai remiasi sugretinimais su senovės skandinavų mitologiniu poetiniu epu Eda. Domesį senosiomis civilizacijomis rodo tokie dažnai itin egzaltuoti, pakylėti gimtosios Žemaitijos sugretinimai su klasikinės mitologijos įvaizdžiais, pavyzdžiui, Žemaičių žemės prisiminimuose žemaičių žemę lygina su Eliziejaus laukais – graikų mitologijoje laimės šalimi, kur gyvena dievų išrinktieji. O į gimtąjį Pakėvį kreipiasi tokiais žodžiais: „O, sveikinu tave, gimtoji žeme, medum ir pienu tekančioji Palestina mano! Sveikinu jus, gimtieji mano nameliai Pakėvyje!“, taigi sugretina gimtinę su pažadėtąja žeme. Egipto hieroglifų ir mįslių saugotojų sfinksų metafora nusako ir praeities ūkuose pasislėpusią didingą Lietuvos istoriją („senovės įvykiai yra tartum knyga, rašyta hieroglifais, kurių prasmės nūnai mes neįstengiamo suprasti“ (*Jucevičius, 1959, p. 436*), pridėdamas ketureilį:

Ar Gedimino žygdarbius atkasi,
 Ar Žygimantų balsą, kur kadai aidėjo, –
 Bus tau lyg sfinksai – laikmečiai praėję,
 Visur tik tamsią paslaptį surasi (*Jucevičius, 1959, p. 437*).

Baltijos jūros didybę nusako citata iš Jobo knygos: „iki šičia eisi, o toliau neisi, ir čionai supliukš pakilusios vilnys tavo (Jobo XXXVIII, 11)“ (*Jucevičius, 1959, p. 425*). Visa tai rodo, kad Jucevičius iš tiesų buvo tipiškas savojo meto išsilavinęs ir apsišvietęs kultūrininkas, gebėjęs, kaip ir ne vienas kitas to meto šviesuolis, išvelgti ir taikliai pritaikyti vietiniam lietuviškam kontekstui bendrakultūrinės, bendraliteratūrinės ar bendramitologinės paraleles. Šiame lyginamosios mitologijos kontekste pristatė ir jam aktualią lietuvių mitologijos viziją, susidedančią iš romantizuoto senovės Lietuvos ir valstiečių kasdienės mitologijos sluoksnių.

Informacijos šaltiniai:

Jucevičius, L. A. (1959). *Raštai*. Vilnius: valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Vaicekauskas, A. (2001). Lietuvių etnografijos pradininkas. Iš *Darbai ir dienos*. T. 28. (p. 193–199). Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas.

Vėlius, N. (Pareng.). (1997). *Lietuvių mitologija*. T. 1. Vilnius: Mintis.